

Patrimoni

Prima enciclopedie poporală în limba română (1898-1904) și aportul bănățenilor la editarea ei

de Mariana Dorina Măgărin

La sfârșitul secolului al XIX-lea, concomitent cu procesele de integrare a Transilvaniei, Maramureșului, Crișanei și Banatului în Ungaria, poporul român a reușit să instituționalizeze și să dezvolte un sistem administrativ-confesional-cultural național autonom, centralizat și coordonat de Mitropolia greco-ortodoxă din Sibiu, de Mitropolia greco-catolică din Blaj și de unele asociații culturale. Între acestea din urmă, ASTRA (Asociația Transilvană pentru Literatură și Cultura Poporului Român), fondată încă din 23 octombrie 1861, la Sibiu, a avut rolul cel mai activ. Mai mult decât în celelalte unități administrative majoritare românești din Ungaria, dar și față de România, în Banat a existat o bază socială continuă, de asimilare, transmitere și creativitate culturală, mai largă decât media națională. Această bază a avut capacități inegalabile de integrare comunitară-națională a culturii, corespunzătoare dezvoltării economice, sociale și politice și între anii 1867-1918. Predominanța relațiilor interculturale în viața Banatului a fost determinată de existența unei originale comuniuni administrative, economice și culturale, ca în nici o altă unitate administrativ-teritorială majoritară românească, din fosta Austro-Ungarie, comuniune determinată mai ales de toleranță și relativa libertate a relațiilor culturale, de administrația militară specifică, bazată pe comunioanele militare-familiale din fostul teritoriu grăniceresc al *Regimentului româno-bănățean nr.13* și al *Companiei 12 Berzasca* din *Regimentul sârbo-bănățean nr.14*, de administrarea încă din 1855 a domeniilor *S.T.E.G.*-ului, respectiv administrarea Societății imperiale și regale privilegiate de stat a căilor ferate (Kaiserliche und Königliche privilegierte Staatseisenbahngesellschaft).

Existența în Banat a unei pleiade culturale unice a fost tocmai rezultatul socializării culturale excepționale, mai ales prin intensificarea și generalizarea formelor comunitare ale educației școlare și prin dezvoltarea relațiilor interculturale

între toate comunitățile naționale regionale.¹ O asemenea efervescentă culturală i-a inspirat și motivat și pe coautorii „cărășeni și severineni” ai primei enciclopedii naționale², coordonați de Cornel Diaconovici, originar din Bocșa Montană. Dintre acești coautori am reținut pe Iosif Bălan, profesor din Caransebeș (economie), Alexandru Balaș (Lissa), magistrul silvic din Caransebeș (silvicultură), Ioan Boroș, canonic din Lugoj (liturgică), Aurel Cosma avocat din Timișoara (jurisprudență), Adrian Diaconu, arhitect din Bocșa Montană (arhitectură), Vincențiu Grozescu, protopop din Lugoj (istoria Banatului), Aurel Iana, preot din Maidan (folclor), Sofroniu Liuba, învățător din Maidan (folclor), Mihai Pop, medic din Găvojdia (medicină), Constantin Popazu, medic din Caransebeș (medicină), George Popovici, protopop din Lugoj (istoria bisericii), Radu Demetriu, episcop din Lugoj (istoria bisericii), Radu Iacob, notar din Lugoj (teologie), Ilie Trăilă, avocat din Oravița (etnografia Banatului), Victor R. Vlad Delamarina, sublocotenent din Lugoj (marină), Iuliu Vuia, învățător din Comloșul Mare (biografie), Ștefan Velovan, bănățean din Rusca-Montană, profesor stabilit la Craiova (pedagogie).³

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea s-a continuat în Banat o pătură liberală, cu venituri anuale ce depășeau 100 florini, formată din așa numiții „viri-bărbați” sau „viriliști”. Aceștia, alături de numeroși țărani și meseriași vor constitui cvasi-totalitatea consumatorilor de presă, dar vor fi și finanțatori sau cofinanțatori ai publicațiilor, colaboratori, editori sau redactori.

Apariția enciclopediei nu a fost întâmplătoare, mai ales că o astfel de operă presupunea vaste cunoștințe, o bună organizare și foarte mulți

¹ ***, *Un enciclopedist român aproape uitat: Dr. Corneliu Diaconovici*, Reșița, Editura Timpul, [s. a.], p. 27-34

² ***, *Enciclopedia română*, tomul I, II, III, Sibiu, Editura W. Krafft, 1898, 1900, 1904

³ Ibidem, „autorii Enciclopediei Române” și primele pagini, nenumerate

bani. Publicistul Valeriu Braniște afirma că ideea de a scoate o enciclopedie i-a venit lui Cornel Diaconovici înainte de a se fi stabilit la Sibiu, pe când se afla în Timișoara⁴. Ion Clopoșel, un alt publicist apropiat de-al enciclopedistului Diaconovici, precizează în cartea *Amintiri și portrete* că, în fiecare an, Diaconovici făcea câte două-trei călătorii la București pentru a completa șirul colaboratorilor⁵ și că „pentru enciclopedie a încheiat contract cu editorul Krafft luându-și răspunderi și garanții materiale cu propria sa avere. Fără astfel de asigurări materiale pozitive, cele mai grandioase proiecte ar fi fost spulberate în vânt. Diaconovici nu era omul hazardului, ci al socotelilor exacte. Se așeza pe temeuri solide, de nezdruincinat.”⁶ Conștient de însemnătatea „enciclopediilor populare” apărute la toate popoarele culte, Comitetul central al Asociațiunii Transilvane pentru Literatura Română și Cultura poporului român a decis, în ședința din 7 februarie 1895, publicarea *Enciclopediei Române*, iar conducerea acestei lucrări a fost încredințată membrului și prim-secretarului Corneliu Diaconovic. În „Cătră publicul cetitor român” din tomul I se ține cont de limitele culturale - înștiințarea sau informarea și realizarea prin informare a unor obiective culturale, sociale și comunitar-naționale prioritare, strategice, obiective raportate la istoria de atunci și la istoria viitoare, atât a autorilor articolelor, cât și a comunităților pe care acești autori le reprezentau. Tot aici se menționa: „Enciclopedia Română va cuprinde cel puțin 2 tomuri de câte 60 coale de tipar, și va apare în editura librăriei W. Krafft în Sibiu, în fascicule de câte 6 coale, cu numeroase ilustrațiuni și harte. În caz de trebuință se va da publicațiunii o întindere mai mare.”⁷

Întinderea enciclopediei era impresionantă pentru acea vreme întrucât cuprindea 37.622 de articole. Diaconovici, „în întocmirea *Enciclopediei*, nu s-a aventurat într-un câmp neștiut, ci cunoscând mai multe ediții străine de acest gen și-a ales un model german, respectiv *Meyer's Conversationslexicon*, din care a preluat unele titluri de articole.”⁸

Ideea conducătoare a *Enciclopediei Române* a fost „a deschide o nouă și bogată resursă pentru înăvuierea culturii și întărirea conștiinței noastre naționale”⁹, iar modalitatea de lucru „a fost întocmirea de fișe, stabilirea numărului de termeni, domenii de activitate, stabilirea colaboratorilor pentru sistematizarea lucrării. Coordonatorii enciclopediei au stabilit următoarele reguli pentru un conținut unitar: ortografia, alfabetul, estensiunea, obiectivitatea, punctualitatea...”¹⁰

În realizarea enciclopediei, Diaconovici apelează la celebritățile contemporane ale științei și literaturii, români și străini. Deși la textul lucrării au fost implicați circa 200 de autori, cei care au rămas credincioși acestei munci colosale au fost până la urmă în număr de 172.¹¹ Referindu-se la atragerea colaboratorilor care nu erau salariați, Diaconovici afirma: „mulțumită legăturilor personale ce le aveam încă de mai înainte cu o mare parte a cercurilor literare românești, apoi mai ales în urma sprijinului ce mi l-au dat mai mulți bărbați distinși din Regat mi-a și succes a angaja un imponent grup de autori din toate ramurile științifico-literare.”¹²

Cu prilejul împlinirii unui secol de la publicarea ultimului tom al enciclopediei, în 2004, academicianul Eugen Simion menționa că „Niciodată până atunci n-au colaborat în vederea vreunei lucrări atâția savanți din toate domeniile...”¹³ și că „Enciclopedia română a rămas o sursă de informații neegalată încă, în mod special în privința personalităților, evenimentelor și datelor de epocă.”¹⁴

Enciclopedia a fost publicată atât în volume, cât și în fascicule. Cele trei volume se prezintă într-o elegantă ținută tipografică, având coperta din carton presat, cotor și colțare din piele neagră, cu decorațiuni din motive vegetale și geometrice imprimate auriu. Forțaful este din hârtie decorativă cu vrejuri de acant și textul imprimat pe hârtie velină de bună calitate - dau lucrării trăsături

⁴ Valeriu Braniște, *Amintiri din închisoare*, București, Editura Minerva, 1972, p. 258

⁵ I. Clopoșel, *Amintiri și portrete*, Timișoara, Editura Facla, 1973, p. 136

⁶ Ibidem, p. 131

⁷ ***, *Enciclopedia Română*, Sibiu, Editura și Tiparul lui W. Krafft, 1898, tom. I („Cătră publicul cetitor român”)

⁸ Vasile Petrica, *Dr. Corneliu Diaconovici (1859-1923) - enciclopedist și ambasador al culturii române*, Reșița, Ed. Tim, 2009, p. 191

⁹ ***, *Enciclopedia Română*, Sibiu, Editura și Tiparul lui W. Krafft, 1898, tom. I (prefață la tomul I)

¹⁰ Petru Istrate, *Contribuții brașovene la realizarea și editarea Enciclopediei Române*, „Transilvania”, (2004), nr. 9-10, p. 100

¹¹ Vasile Petrica, *op. cit.*, p. 190

¹² Dr. C. Diaconovici, *Enciclopedia Română. Raport despre terminarea publicațiunii, prezentat Comitetului central al „Asociațiunii”, în Ședința sa din 31 martie 1904*, „Transilvania”, XXXV (1904), nr. 2, p. 55

¹³ Eugen Simion, *Mesajul Președintelui Academiei Române*, „Transilvania”, 9-10 (2004), p. 2

¹⁴ Ibidem

specifice cărții bibliofile.¹⁵ Opul enciclopedic apărut în trei volume, legate luxuos, costa 80 de coroane, iar nelegat, în fascicule, costa 70 de coroane.¹⁶ Apariția fasciculelor era legată de inițialele alfabetice în care se încadrau articolele, iar difuzarea lor se făcea prin abonamente, acestea reprezentând sursa primară financiară pentru editor. Cealaltă sursă de finanțare a editării enciclopediei o reprezenta „difuzarea volumelor întregi, legate frumos și cu o ținută demnă de orice publicație europeană”¹⁷ prin librării. Deși costurile editării enciclopediei s-au ridicat la „aproape 100.000 de coroane, Asociațiunea nu a trebuit să jertfească nici un singur filer pentru ea”¹⁸ deoarece Diaconovici, pentru a ocoli orice risc din partea editurii Krafft, a lansat liste de abonamente.¹⁹ Fasciculele apăreau la un interval de 6 săptămâni, iar costul uneia era de 1 filer în Banat și Transilvania și de 2,50 lei pentru România. Fasciculele se puteau procura numai în tom întreg (alcătuit din 10 fascicule), iar achitarea costului se făcea anticipat pentru minim o fascicolă sau un tom.²⁰

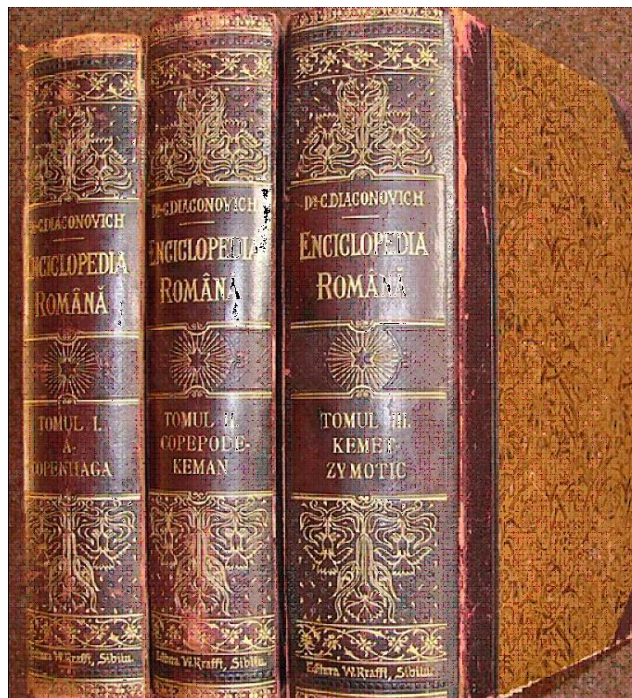
În perioada când a fost terminată editarea enciclopediei, în septembrie 1904 s-a ținut la Timișoara Adunarea generală a *ASTREI*. Cu acest prilej s-a votat să se mulțumească tuturor celor care au contribuit la terminarea unei opere ce părea a fi o utopie²¹.

La terminarea enciclopediei, Diaconovici era îndreptățit să constate: „Enciclopedia Română este fără îndoială cea mai vastă și mai complicată dintre toate publicațiile apărute până azi în limba română”.²² În fața criticilor și reproșurilor, firești și inevitabile, Diaconovici precizează că enciclopedia i-a reclamat o muncă imensă de opt ani²³ și că atunci când unii colaboratori nu au răspuns, a fost nevoie să pună la dispoziție propria-i bibliotecă, compusă din peste 5000 de volume, precum și cărțile ce le-a cumpărat pentru redactarea Enciclopediei.²⁴ În semn de recunoaștere a meritelor lui Diaconovici pentru editarea acestei

premiere în lexicologia românească *Enciclopedia Română* este distinsă cu Medalia de Aur la Expoziția științifică de la București din 1903.²⁵

Structura enciclopediei și modul concret cum au fost selectate informațiile, precum și predominanța unora sau altora dintre informații au determinat specificitatea culturală și istorică a acesteia, i-au conferit *Enciclopediei Române* o valoare documentară și originalitatea, în contextul general al societății.

Nu am fi reușit, să redactăm această lucrare, fără sentimentul apartenenței totale la viața și drama continuă a poporului român atât în epoca modernă, cât și în cea contemporană, pe care prea puțini istorici naționali și străini le-au sistematizat; în acest sens, consimțim și noi la actualitatea concluziei pesimiste, exprimate acum mai bine de șapte decenii, de Virgil Birou: „Limba, trecutul, arta populară, folclorul bănățean întreg, încă nu au fost studiate, decât de amatori, iubitori pasionați ai gliei autohtone. Învățați, esteți și etnografi încă nu au deprins din lucruri și fenomene legile diriguitoare ale firii și ale manifestărilor românești pe plaiurile, prin munții și prin câmpiile bănățene.”²⁶

¹⁵ ***, *Un enciclopedist român aproape uitat: Dr. Corneliu Diaconovici, Reșița, Editura Timpul, [s. a.], p. 46*

¹⁶ Ibidem, p. 48-49

¹⁷ Vasile Petrica, *op. cit.*, p. 165

¹⁸ Ibidem, p. 168, apud. Dr. C. Diaconovici, *O dare de seamă, „Transilvania”, Analele Asociațiunii, 1903, nr. 5, p. 219*

¹⁹ I. Clopoșel, *op. cit.*, p. 135

²⁰ Vasile Petrica, *op. cit.*, p. 171

²¹ „Drapelul”, an IV, 11/24 septembrie 1904, p. 1, apud. Vasile Petrica, *Dr. Corneliu Diaconovici (1859-1923) - enciclopedist și ambasador al culturii române*, Reșița, Editura Tim, 2009, p. 193

²² I. Clopoșel, *op. cit.*, p. 134

²³ Ibidem, p. 135

²⁴ Dr. C. Diaconovici, *op. cit.*, „Transilvania”, 1904, nr. 2, p. 64

²⁵ ***, *Un enciclopedist român aproape uitat: Dr. Corneliu Diaconovici, Reșița, Editura Timpul, [s. a.], p. 20*

²⁶ Virgil Birou, *Năzuințe și realizări. Etape din viața culturală bănățeană*, Timișoara, Editura Institutului Social Banat-Crișana, 1941, p. VIII